

ΚΡΥΜΜΕΝΟ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΟΦΙΑ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Κρυμμένο στο Αιγαίο

Η αληθινή ιστορία
του Μιχάλη Κουτλάκη

Θέση υπογραφής δικαιούχου/ων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Ντοκουμέντα - Βιογραφίες

Σοφία Παπαϊωάννου, *Κρυμμένο στο Αιγαίο.*

Η αληθινή ιστορία του Μιχάλη Κουτλάκη

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια-διορθώσεις: Νάντια Κουτσουρούμπα

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φιλμ, ηλεκτρονικό μοντάζ: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)

και Σοφία Παπαϊωάννου, 2010

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάιος 2011

KET 7114 ΚΕΠ 555/11

ISBN 978-960-16-4057-0

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΕΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> . e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*Το βιβλίο έγινε πραγματικότητα χάρη
στη Σοφία Μόσχου-Μαστοράκου.
Εκείνη ξετύλιξε πρώτη την ιστορία του θείου της.
Την ευχαριστώ που με εμπιστεύτηκε, που με βοήθησε
και που μοιράστηκε μαζί μου αυτό το ταξίδι.*

Όπου κρίθηκε αναγκαίο, έχει διορθωθεί η ορθογραφία και η στίξη των
εγγράφων, των ημερολογίων και του λευκώματος.

Κάσος, φθινόπωρο 2009

«Η ΓΙΑΓΙΑ ΜΟΥ έκρυβε πάντα στον κόρφο της, δεμένο στον στηθόδεσμό της, το κλειδί της βαλίτσας με τα πράγματα του Μιχάλη» λέει η Σοφία συγκινημένη μέσα στο μικρό αεροπλάνο που βρίσκεται σταθμευμένο στο αεροδρόμιο της Καρπάθου. «Άνοιγε τις νύχτες τη βαλίτσα, χάιδευε τα αντικείμενα και έκλαιγε».

Οι έλικες αρχίζουν να στροβιλίζονται όλο και πιο γρήγορα.

«Πίστευε ότι ο γιος της είναι ζωντανός και τον περιμένε. Πέθανε με τον καημό ότι δεν τον βρήκε ποτέ».

Το μικρό αεροπλάνο απογειώνεται. Η πτήση για Κάσο διαρκεί μόνο πέντε λεπτά. Είναι, λένε, η συντομότερη πτήση στον κόσμο. Πετάμε χαμηλά πάνω από τη θάλασσα. Έχω και άλλες φορές επισκεφτεί το νησί, πάντα όμως για διακοπές. Ποτέ για τον λόγο που βρίσκομαι σήμερα στο αεροπλάνο. Περνάμε πάνω από την παρα-

λία του Εμπορείου. Βλέπουμε τον κόσμο να κολυμπά και να λιάζεται στις δημοτικές ξαπλώστρες. Οι Κασιώτες που συνταξιδεύουν μαζί μας αναφωνούν. Σκύβω προς το παράθυρο. Περιμένω κι εγώ αυτήν τη στροφή που κάνει το αεροπλάνο πάνω από τα σπίτια στο λιμάνι, το Φρυ, πριν προσγειωθεί. Λες και η διαδρομή επιτηδες έχει χαραχτεί έτσι, για να συγκινηθεί ο Κασιώτης που ξαναβλέπει τον τόπο του και να τον καλωσορίσουν οι ντόπιοι. Όσες φορές κι αν αντικρίσεις το νησί, όσο καιρό και να έλειψες μακριά, την ίδια συγκίνηση αισθάνεσαι. Καταλαβαίνω τον πόθο του Μιχάλη να επιστρέψει.

«Καλωσήρθατε – Δήμος Κάσου» γράφει με κεφαλαία γράμματα η παλιά μπλε ταμπέλα στον τοίχο του μικρού κτιρίου του αεροδρομίου. Είναι μια απλή ταμπέλα που εκφράζει όλη την ευγένεια της εποχής που τοποθετήθηκε, αλλά και τη φιλόξενη διάθεση των ντόπιων. Οι Κασιώτες χαίρονται που έρχεσαι στο μακρινό νησί τους, που τους τιμάς.

Η πόρτα του αεροπλάνου ανοίγει. Στην άκρη της σκάλας, ο υπάλληλος του αεροδρομίου μάς καλωσορίζει με ένα χαμόγελο. Χαιρετά με το μικρό του όνομα όποιον κατεβαίνει. Κάποιοι τον αγκαλιάζουν και τον φιλούν.

Απομακρυνόμαστε από το αεροπλάνο κουβαλώντας μόνες μας τις βαλίτσες στον ανηφορικό δρόμο. Ο διάδρομος προσγείωσης είναι δίπλα στη θάλασσα και στο σημείο αυτό φυσά πάντα δυνατός αέρας. Κρατάμε σφιχτά τα καπέλα στο κεφάλι. Ο κόσμος, μαζεμένος στην κορυφή του δρόμου, μας χαιρετά. Ένας παπάς με μπλε ράσο και σταυρωμένα χέρια πίσω παρατηρεί νωχελικά την κίνηση.

Στο νησί υπάρχουν μόνο δύο ταξί, αλλά συνήθως κανένα δε βρίσκεται στο αεροδρόμιο. Οι Κασιώτες βλέπουν το αεροπλάνο να περνά πάνω από το λιμάνι και έρχονται με αυτοκίνητα να πάρουν τους επισκέπτες. Κάποιοι έρχονται απλώς για να δουν τους νεοφερμένους. Μας αγκαλιάζουν ζεστά για τα καλωσορίσματα. Ακόμα και εμένα, που δεν είμαι Κασιώτισσα. Μοιραζόμαστε στα αυτοκίνητα και πάμε προς το λιμάνι. Περνάμε τον μύλο του Κουτλάκη, τη διασταύρωση για Αγία Μαρίνα, στρίβουμε στα στενά σοκάκια –στο βάθος φαίνεται το εγκαταλελειμμένο Διοικητήριο των Ιταλών, η Καζέρμα (Caserma)– και φτάνουμε στο μικρό λιμάνι της Μπούκας. Ανάμεσα στα χαμηλά σπίτια ξεχωρίζουν το καμπαναριό του Αγίου Σπυρίδωνα και λίγο πιο κάτω, στην άκρη του λιμανιού, το επιβλητικό σπίτι που είχαν επιτάξει οι Ιταλοί και το χρησιμοποιούσαν ως Τελωνείο, Ντογκάνα (Dogana).

Είναι έθιμο απαραίβατο όλοι οι επισκέπτες που φτάνουν στο νησί, πριν πάνε στα σπίτια ή στα ξενοδοχεία τους, να κάθονται για καφέ στο καφενείο της Κούλας. Το καφενείο ανοίγει από τα χαράματα για τους ψαράδες. Διαλέγουμε ένα παλιό ξύλινο τραπέζι με παράταιρες καρέκλες και καθόμαστε. Στο δέντρο απέναντι είναι κρεμασμένη η ζυγαριά για τα ψάρια. Μια ηλικιωμένη, καμπουριασμένη γυναίκα βγαίνει από το καφενείο. Η κυρία Κούλα έχει ζήσει την Ιταλοκρατία και γνωρίζει όλη την ιστορία του νησιού. Σχολιάζει, γκρινιάζει και τους πειράζει όλους αστεειευόμενη. Η Σοφία την αγκαλιάζει και παραγγέλνει το συνηθισμένο. Μετά από τόσα χρόνια η κυρία Κούλα ξέρει τις προτιμήσεις όλων. Ζητώ έναν χυμό. Μας φέρνει έναν διπλό ελαφρύ ελληνι-

κό και έναν χυμό μάγκο. Οι τροπικοί χυμοί αποτελούν μέρος της καθημερινότητας των Κασσιωτών, λόγω της μακρόχρονης σχέσης τους με την Αίγυπτο. Φίλοι φέρνουν από τον φούρνο κασιώτικες κουλούρες και μαζεύονται στο τραπέζι μας. Όλοι αναρωτιούνται τι κάνουμε φθινοπωριάτικα στο νησί. Δεν τολμώ να απαντήσω. Η Σοφία αποφασισμένη τεντώνει το σώμα μπροστά και με σταθερή φωνή εξηγεί: «Ήρθαμε στην Κάσο να βρούμε στοιχεία για τον θείο μου τον Μιχάλη». Η καμπάνα του Αγίου Σπυρίδωνα χτυπά την ώρα εννιά φορές και σπάει την αμυχανία. Ο Μιχάλης Κουτλάκης είναι ένα μυθικό πρόσωπο στην Κάσο, όμως η πραγματική του ιστορία είναι ένα καλά κρυμμένο μυστικό.

Έχει μεσημεριάσει όταν παίρνουμε τον ανηφορικό δρόμο για το σπίτι της Σοφίας –το πατρικό σπίτι του Μιχάλη–, όπου θα φιλοξενηθώ. Δύο μεγάλες γλάστρες με βασιλικό στην είσοδο μας καλωσορίζουν με το άρωμά τους. Ανεβαίνουμε τα τρία μεγάλα σκαλοπάτια κάτω από την τοξωτή εξώπορτα. Η Σοφία βγάζει από την τσάντα της το σκουριασμένο κλειδί και ανοίγει τη βαριά ξύλινη πόρτα. Μπαίνουμε στην αυλή. Έχω κοιτάξει άπειρες φορές τη φωτογραφία: όλη η οικογένεια Κουτλάκη, ευτυχισμένη, έχει στηθεί στην άκρη της αυλής να φωτογραφηθεί. Ο δήμαρχος Κουτλάκης κάθεται περήφανος πλάι στη γυναίκα του. Στην αγκαλιά και γύρω τους τα πέντε παιδιά τους. Είναι όλοι ντυμένοι στα λευκά. Ο μικρός Μιχάλης, όρθιος δίπλα στον πατέρα του, κοιτάζει σοβαρός τον φακό. Φορά άσπρο κολλαριστό κουστούμι και άσπρα παπούτσια. Τα μαλλιά του χτενισμένα προσεκτικά, με χωρίστρα στο πλάι. Στο κάτω μέρος της φωτογραφίας διακρίνεται η ημερομηνία: 14 Ιουνίου 1935.

Ανοίγουμε την εσωτερική πόρτα. Μια ελαφριά μυρωδιά υγρασίας και παλιού ξύλου αναδύεται. Μπαίνουμε στη σάλα. Το σπίτι του Μιχάλη έχει διατηρηθεί ανέπαφο. Όλα τα παλιά έπιπλα και τα αντικείμενα είναι στην ίδια θέση όπως στη φωτογραφία. Μια μέρα η Σοφία κατέβασε όλα τα στολίδια από τα ράφια, τα έπλυνε και τα τοποθέτησε πάλι στη θέση τους. Όταν πέρασε μια γειτόνισσα και τα είδε, έβαλε τις φωνές. Ήταν όλα λάθος τοποθετημένα. Της έδειξε τη σωστή σειρά και από τότε η Σοφία τα έχει φωτογραφίσει για να τη θυμάται. Παρατηρώ τους χώρους, τα δωμάτια, τις γωνιές, τα έπιπλα. Φαντάζομαι τους βενιζελικούς αξιωματικούς να περνούν εδώ ένα δραματικό βράδυ, τους Ιταλούς καραμπινιέρους να αδειάζουν συρτάρια και μπαούλα στο πάτωμα ψάχνοντας, τον Μιχάλη να καμαρώνει με τη στολή μπροστά στον μεγάλο βενετσιάνικο καθρέφτη.

Στην άκρη της σάλας, πάνω στο τραπέζι, βρίσκεται η μεγάλη κορνίζα με την πολυκαιρισμένη φωτογραφία του Μιχάλη. Στο ίδιο σημείο χρόνια, εκεί όπου την τοποθέτησε η μάνα του όταν τον έχασε.

Μια παλιά ξύλινη καραβίσια σκάλα οδηγεί στα δωμάτια του επάνω ορόφου. Ανεβάζουμε με δυσκολία τις βαλίτσες. Η Σοφία μου έχει στρώσει να κοιμηθώ στο δωμάτιο του Μιχάλη. Ανοίγω το παράθυρο να μπει δροσερός αέρας, όπως θα έκανε ίσως και ο Μιχάλης τα καλοκαιρινά μεσημέρια για να δροσιστεί. Ξαπλώνω στο κρεβάτι, ψάχνω με το βλέμμα μου να δω τι κοιτούσε κι εκείνος. Από την ανοιχτή πόρτα παρατηρώ τη μεγάλη σάλα, τις ασπροκέντητες κουρτίνες και τις ζωγραφιές των δύο παππούδων, του καπετάν Μιχάλη Κοζυράκη-Κουτλάκη και του παπα-Αντώνη Κωσταρά, στους κορνιζότοπους.

Μια φωνή ακούγεται από τον δρόμο. Μας περιμέ-

νουν. Η Σοφία βγαίνει στο χαγιάτι και φωνάζει στη φίλη της: «Ερχόμαστε!». Την πρώτη μέρα στο νησί δεν προλαβαίνει ούτε τη βαλίτσα της να ανοίξει, εξηγεί με φούρια αλλά και χαρά. Στον δρόμο όλοι μας καλωσορίζουν ζεστά.

Δεύτερο απαράβατο έθιμο στην Κάσο: Την πρώτη μέρα του ερχομού στο νησί ένας γείτονας, συγγενής ή φίλος σε καλεί σπίτι του για φαγητό. Η ηλικιωμένη γυναίκα μάς περιμένει στην πόρτα. Το τραπέζι είναι ήδη στρωμένο. Έχει ετοιμάσει παραδοσιακό κατσικάκι οφτό,* κασιώτικους ντολμάδες, μακαρούνες με σιτάκα. Πίνουμε όλοι ρακή. Την παρακινούμε να πιει μαζί μας. Δε γνωρίζει γιατί βρισκόμαστε στο νησί. Ο άντρας της ο Μανώλης, παλιός φίλος του Μιχάλη, δε ζει πια. Ήταν μαζί το βράδυ που τον συνέλαβαν. Όταν τελειώνουμε το φαγητό, η ανιψιά της πάει στην κουζίνα να φτιάξει καφέ. «Πες μας, θεία, τι συνέβη στον Μιχάλη;» ρωτάμε. Η ηλικιωμένη γυναίκα ταράζεται και βάζει τις φωνές. Η ανιψιά της, μιλημένη, έρχεται στη σάλα και την καθησυχάζει. «Ηρέμησε, θεία, κάνεις δε θα μάθει ότι μίλησες. Έχουν περάσει τόσα χρόνια. Είναι καιρός πια να μάθουμε την αλήθεια για τον Μιχάλη».

Βράδυ φύγαμε από το σπίτι. Περιπατήσαμε μέχρι την Μπούκα να συναντήσουμε την παρέα και όλοι μαζί πήραμε τον δρόμο για τον παλιό ταρσανά του Εμπορείου, που σήμερα είναι η πολυσύχναστη παραλία του νησιού. Εκεί δύο φίλοι, ο Αγάς και ο Κίκης, έχουν τη διάσημη ψαροταβέρνα. Ο Κίκης είναι γιος Ιταλού στρατιώτη που

* Οφτό: γεμιστό.

στην Κατοχή υπηρέτησε στην Κάσο, ερωτεύτηκε ντόπια και μετά τον πόλεμο την παντρεύτηκε και έμεινε για πάντα στο νησί. Στην είσοδο της ταβέρνας, πάνω σε κα-
ραβίσιο ξύλο γράφει:

*Εζήτησα από τον Θεό την ομορφιά να πιάσω
κι εκείνος χαμογέλασε και μου 'δειξε την Κάσο.*

Κούρδιζαν ήδη τις λύρες όταν φτάσαμε. Καθόμαστε, ο σερβιτόρος μάς καλωσορίζει με τα μικρά μας ονόμα-
τα, αφήνει μια κανάτα ρακή στο τραπέζι και φεύγει.

Τρίτος απaráβατος κανόνας της πρώτης μέρας: Ο ερ-
χομός γιορτάζεται πάντα με ένα αυτοσχέδιο γλέντι. Ξε-
κινούν οι κασιώτικοι σκοποί και οι μαντινάδες. Οι γυ-
ναίκες σηκώνονται να χορέψουν. Η Σοφία σέρνει τον χο-
ρό, όπως έκανε πάντα και ο Μιχάλης.

Η ιστορία του θείου της έχει σημαδέψει την οικογέ-
νειά της. Μεγαλώνοντας είχε μάθει να μη μιλάει για τον
χαμό του. Εκείνη όμως γνώριζε τι είχε συμβεί στο νησί.
Ήταν η ίδια που, από μια περίεργη εύνοια της τύχης,
ανακάλυψε μετά από χρόνια τι απέγινε ο Μιχάλης και
πού είναι θαμμένος.

Ύστερα από τρεις μέρες και πολλές κανάτες ρακή
φύγαμε από το νησί. Η έρευνα δεν προχώρησε πολύ.
Δεν ήμουν σίγουρη ότι θα βρίσκαμε πολλά στοιχεία. Οι
περισσότεροι άνθρωποι που γνώριζαν τον Μιχάλη δε
ζουν πια.

Επιστρέψαμε στην Αθήνα. Πέρασαν μήνες από την
επίσκεψη στο νησί. Ένα μεσημέρι, καθώς ξαναδιάβαζα
—αναζητώντας κρυμμένα στοιχεία— τα λιγοστά έγγραφα

του Μιχάλη που σώθηκαν, χτυπά το τηλέφωνο. Στην άλλη άκρη της γραμμής είναι η κυρία από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους στη Ρόδο. «Τα βρήκα» λέει. «Τον φάκελο του Μιχάλη Κουτλάκη, του πατέρα του και της μητέρας του». Από τον ενθουσιασμό αισθάνομαι ένα σφίξιμο στην καρδιά. «Ερχόμαστε!»

Λίγες μέρες μετά περπατάμε βιαστικά στα στενά λιθόστρωτα σοκάκια της παλιάς πόλης της Ρόδου. Στην πλατεία Ιπποκράτους, στο τουρκικό σιντριβάνι, μας περιμένει χαμογελαστή η Μαρία. Την ακολουθούμε στο ισόγειο του μεσαιωνικού κτιρίου της Καστελλανίας. Η Μαρία ανοίγει την καγκελόπορτα, περνάμε μέσα από μια σκοτεινή τοξωτή στοά και φτάνουμε στα Αρχεία της Ρόδου. Έγγραφα, φάκελοι, παλιά βιβλία και εφημερίδες είναι στοιβαγμένα παντού. Με δυσκολία χωράμε να περάσουμε. Η Μαρία ζητά συγνώμη για την έλλειψη χώρου και τη σκόνη. Για μας η εικόνα είναι μαγική. Αισθανόμαστε σαν να έχουμε μπει στον χώρο του θησαυρού που περιμένουμε σε λίγο να κρατήσουμε στα χέρια μας. Η Μαρία έφαξε τα μυστικά αρχεία των Ιταλών της περιόδου της Ιταλοκρατίας στα Δωδεκάνησα και βρήκε τους φακέλους που αναζητούσαμε τόσο καιρό. Παίρνουμε τα κιτρινισμένα έγγραφα που κανείς δεν έχει αγγίξει για πάνω από μισό αιώνα. Γυρνάμε μία μία τις σελίδες προσεκτικά, με λαχτάρα και συγκίνηση. Ημερομηνίες, ονόματα, αποδείξεις είναι όλα μπροστά μας. Αυτοί που συνέβαλαν στον θάνατο του Μιχάλη είναι οι ίδιοι άνθρωποι που διαφύλαξαν τόσα στοιχεία για τη ζωή του, θα διαπιστώσουμε πολύ σύντομα.

Όλα τώρα φανερώνονται και συνδέονται. Θα ακολουθήσουν πολλές ακόμα επισκέψεις σε Αρχεία. Μαζί με τη

Σοφία θα πραγματοποιήσουμε πολλές συνεντεύξεις και συναντήσεις, στην Κάσο, στη Ρόδο στην Αθήνα, στην Αμφισσα, στον Παρνασσό, στην Γκιώνα, στην Ιταλία, στη Γερμανία.

Κάποιοι θα μιλήσουν από αγάπη για τον φίλο τους τον Μιχάλη, άλλοι παρακινούμενοι από ένα αίσθημα δικαιοσύνης για τον άδικο χαμό του, μερικοί θα παρουσιάσουν τα γεγονότα ανασκευασμένα και λίγοι θα αρνηθούν να μιλήσουν.

Θα ήθελα να επισημάνω ότι όλα τα πρόσωπα, τα ονόματα και τα γεγονότα που παρουσιάζονται στο βιβλίο είναι αληθινά. Μερικά κομμάτια του βιβλίου γράφτηκαν μυθιστορηματικά, για να μη χαθεί η ροή της ιστορίας. Όλα τα ιστορικά γεγονότα είναι επίσης αληθινά και κάποιες προφορικές μαρτυρίες που αφορούν ιστορικά γεγονότα της Δωδεκανήσου καταγράφονται για πρώτη φορά.

Οι Κασιώτες λένε ότι το νησί τους είναι ένας βράχος πεταμένος στα κύματα του Αιγαίου. Γνωρίζουν όμως καλά τη μεγάλη ιστορία που κρύβει ο βράχος αυτός.

Όσο για τον Μιχάλη Κουτλάκη, αν ζούσε, θα γινόταν κάτι μεγάλο, μας είπαν.

Αθήνα, 5 Δεκεμβρίου 1980

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΚΟΡΙΤΣΙ ανοίγει τρομαγμένο την ξύλινη βαλίτσα. Βάζει το χέρι μέσα και παίρνει ένα κουτί.

Η βαλίτσα θάβεται στη γη για πάντα. Τα στοιχεία χάνονται, το κουτί όμως σώζεται.